

III. Топола и околина

UDC 323.1.000.39(=861)»11/12«

Др Петар Влаховић

ЗНАЧАЈ РАСА, СТУДЕНИЦЕ И ТОПОЛЕ У ЕТНИЧКОЈ ИСТОРИЈИ СРБА

I

О народном живљењу и животу податке пружају, као што је познато, различите врсте извора. У проучавањима се користе документа и написи одговарајућих садржаја. Њима се поклања дужно поверење, особито документима. Али, у објашњењу садржаја народног живљења и живота такође је незаобилазна усмена традиција. Подаци који живе у сећању и памћењу драгоцени су, тим пре што је човек једино биће које на искуству предања организује живот садашњи и планира будућност. Анализа ових података открива друштвена збивања, показује душу човека, указује боље од било чега другог у чему је пропаст а где је напредак.¹

Етнолошка наука данас располаже обиљем података које су претходници и савременици записали у народу, непосредно на терену. У обиљу ове грађе има података за проучавања разних питања. Међутим, досадашња пракса показује да се релативно мало користе у нашој науци о народу драгоцени подаци из народне традиције у објашњењу етничких процеса, законитости развоја људског друштва и прерастања једноставнијих етничких заједница у сложене друштвене категорије. У том правцу учињени су само скромни покушаји.²

Циљ овог прилога је да подсети на једно етнолошки мало обрађивано поље рада, значајно за етничку историју и одређење српског народа у минулим и савременом раздобљу. У питању су три елемента из српске етничке историје који, међу осталима, чине преломне етапе у развоју српског етничког бића. Реч је, дакле, о прилогу

¹ Л. Ранке, *Српска револуција*, СКЗ, Београд, 1965, 27.

² П. Влаховић, *Народи и етничке заједнице света*, Бгд., 1984.

чија је сврха да укаже на потребу за проучавањем оних интегративних чинилаца који су, заједно са другим факторима, утицали на обликовање српских етничких особина.

II

Српску етничку историју прожимају и повезују разноврсни чиниоци унутрашњег и ширег друштвено-историјског значаја. Више није спорно да су неке особине донете из закарпатске прадомовине, а неке настале и касније се развијале у балканским просторима.

Подаци указују да су Срби у данашње просторе доспели као посебна племенска формација која је, као и Хрвати на западу, извршила неку мисију и обавила неку политичку функцију. О томе сведочи организовање државе и издвајање шире државно-правне заједнице под овим именом.³

Релативно скромни извори о догађајима и животу Срба у балканским просторима, током VI, VII и VIII века, оцртавају пре свега племенско жупски степен њихове друштвено-политичке организованости, до кога углавном долази реаговањем на спољну експанзију и организовање суседа. У таквим околностима јача и прво геополитичко језгро, где је на релативно малом простору (у поречјима Зете, Мораче, Таре, Пиве, Лима, Ибра, Западне Мораве и горњег слива Дрине) српско име било најизраженије. Али, ово се мора схватити само као централна област, према којој је тежио и из које се овај етноним шире рефлектовао до Цетине на западу, Саве и Дунава на северу, Тимока на истоку и македонско-грчких простора на југу, повезујући простор, пред ратним опасностима, до „савеза жупа“ и њиховог рубног спајања до степена „државног“ савеза.

Прве државне творевине код Срба, као и код осталих Јужних Словена (на пример по В. Ћоровићу, В. Дворниковићу и неким другим писцима), настале су у реаговању на аварску (Само, Људевит Посавски, Далматинска Хрватска), затим византијску (српска држава у Зети) и бугарску експанзију (Часлав, Македонска Самуилова држава, почеци централизације Србије). Била је ово тек прва етапа у даљем развоју етничких језгра. Међутим, у тренуцима када под притиском гасну неке раније настале државне заједнице (Далматинска Хрватска, Посавска Хрватска, Зета, држава Македонских Словена), јачају Србија и Босна, које, као централне државе, трају све до турске најезде.⁴

Зета је имала примат у обликовању српског етничког језгра. Али, на развој Зете у том смислу негативно су деловали бројни чиниоци, међу којима су: шаролико становништво (Латини, Грци, Арбанаси), суседство јужноиталске обале, слаба хидрографија, слабе комуникације са унутрашњошћу Балканског полуострва, слаба приједна основа. Све је ово у Зети успоравало уобличавање српске државе и националне синтезе,⁵ односно њеног развоја, на задовоља-

³ В. Дворниковић, *Карактерологија Југословена*, Бгд., 1939, 288.

⁴ Исти, с. 849.

⁵ Исти, с. 851.

вајући начин. Тек са преношењем државног језгра у Рашку, отпочело је брже ширење и повезивање српских државних оквира. Развојни смер се кретао од центра на запад према Јадранском приморју, на исток и север у Моравску долину, Метохију и Косово, на југ у слив горњег тока Вардара и шире сферу Јекејског мора.⁶ Остварили су се тако бројни трансверзални и лонгитудинални правци који повезују Европу, Азију и Африку, што је имало посебан значај у развоју српске етничке заједнице.⁷ Захваљујући стицају друштвених, политичких и географских погодности, од Немањинског времена па све до продора Турака, Србија из Раса остварује „балканску државну синтезу“ и постепено преузима некадашње функције већ дотрајале Византије.⁸ Овај процес отпочиње, судећи по свему, појавом Стевана Немање, чије се име чуло први пут 1167. године.⁹

До Немањиног доласка на власт Србија је имала дуг пут борбе за независност.¹⁰ Немања је за Византију био обичан бунтовник, а у породици „непослушан брат“ који се упушта самоиницијативно у неке послове. Али, без обзира на то, Немања је створио концепцију и историјски оквир са далекосежним државотворним значајем,¹¹ погодним за развој народа у етничком и националном смислу.

Србија је већ од Немањиних почетака „представљала елипсу са два жаришта“ — Зетом и Рашком — односно западњачко-латинским и грчко-византијским утицајима. Међутим, превладао је постепено у српству, бар у почетним фазама консолидовања, источновизантијски културни принцип, чији су обрасци послужили, као и неки римски, за стварање српског сопственог „стила живљења“.¹²

Последње две деценије XII века означавају важну прекретницу у историји српског народа. Србија је у то време стекла независност, међународно признање и знатно размакнула државне границе. Држава се из старог језгра проширила на нове просторе.¹³

Створена на размеђу и пресеку Истока и Запада, Србија се сопственим прегалаштвом одупирала феудалној организацији западњачког облика и чиновничком римско-правном византијском систему¹⁴. Али, упркос свему, дуго је осцилирала између византијске и западњачке — латинске културне сфере. У науци је већ истакнуто да је дело Стевана Првовенчаног и св. Саве, иако у привидној унутрашњој супротности, донело срећно измирење оријентацијом у којој је припајање уз Запад ишло у материјално техничкој основи, а ослањање на Исток одразило се у духовно-културним стремљењима кроз векове који су следили¹⁵.

У души свих Немањића (сем Душана) осећа се јасна државно-верска идеја изражена у тежњи да се „избрише грчко име“, посебно од краља Милутина наовамо, од када Србија постаје прва бал-

⁶ Исти, с. 851.

⁷ Ј. Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Бгд., 1966.

⁸ В. Дворниковић, *Нав. дело*, с. 850.

⁹ *Историја српског народа I*, Бгд., 1981, 208.

¹⁰ Исто, с. 210.

¹¹ В. Дворниковић, *Нав. дело*, с. 852; *Историја српског народа I*, 298. и д.

¹² В. Дворниковић, *Нав. дело*, 853.

¹³ *Историја српског народа I*, с. 251.

¹⁴ В. Дворниковић, *Нав. дело*, с. 853.

¹⁵ Исти, *Нав. дело*, с. 853.

канска сила. У овим оквирима, упоредо са државном, развијала се и јачала је православно-црквена идеја, која је тежила да преузме заставу некадашњег (ромејског) источнохришћанског царства. Политички тренутак за то био је на помолу када је Душан сломио првобитну граничну линију, разбио етнички оквир „српских земаља“ и проширио државну територију изван српског етничког језгра¹⁶. Међутим, феудални партикуларизам, недобронамерна политика хришћанског Запада према балканским „шизматичима“, уз надирање Турака, спречила је остварење ове идеје и достизање циља, који је, тако рећи, био на дохвату руке. За владе „нејаког Уроша“ парцелисање земље на мала феудална и вазалска имања само је допринело постепеном гашењу немањинке државне идеје настале у Расу и рашким просторима. Изгледа, био је потребан косовски ударац да се идеја државе поново поврати у живот. Кратак живот Деспотовине није могао надокнадити закашњење које је тако рећи плаћено брисањем Србије из регистра европских држава, кроз наредна четири века, без обзира што је „Српска жива сила“ и даље била одбрана Европе пред надирањем Османлија. Катастрофу није могао отклонити ни деспот Ђурађ Бранковић (по Л. Талоцију), „један од највећих дипломата свих времена“ и „најгенијалнији државник српског народа“¹⁷. Живот се под спољним ударима и у земљи и у дијаспори организовао по малим друштвеним ћелијама, које, под окриљем цркве, постају језгра (као Црна Гора око цетињског манастира) и носиоци државног живота. Тако мале племенске јединице постају основа из које је поново требало „проћи читаву еволуцију до појма државе“¹⁸. Али, дух Немањине државе остао је најснажнији интегративни фактор, који је кроз векове, и у време робовања и у животу српског народа, у дијаспори изван својих државних оквира, утицао на чување српске националне свести¹⁹.

Осећање припадности српству обликовало се и учврстило у раздобљу родоначелника „светородне династије“, крајем XII века. Ово осећање се ослањало на низ веома конкретних чињеница. Немања је само у току једне деценије (1180—1190) знатно проширио територију српске државе. На југу је то била Метохија (Патково, Хвосно, Подримље, Крстац, Дршковина) са призренском облашћу, затим Косово поље (Јаб, Липљан, Ситница), Скопље и предео око горњег тока Вардара (Горњи и Доњи Полог). У време наступања према Дукљи запосео је Горњи и Доњи Пилот и области између Скадарског језера и планина у залеђу²⁰. Уколико се овоме прикључи Загрлат (област око Ђуниса), Ниш и нишка област, затим Дубочица, Брање и поречје Биначке Мораве, област Река, Левач, Белица и Лепеница, утолико је схватљивија Немањина популарност као ратника и државника²¹. Немањино дело је засенило његове претходнике. Због тога је Немања постао централна личност у биографијама, летописима, родословима и иконографији, приповедању и уметничком ка-

¹⁶ Исти, *Нав. дело*, с. 854.

¹⁷ Исти, *Нав. дело*, с. 856.

¹⁸ Исти, *Нав. дело*, с. 859.

¹⁹ *Историја српског народа* I, с. 251.

²⁰ Исто, с. 258.

²¹ Исто, с. 258.

зивању. Све ово је, заправо, одговарало и духу времена у којем се српска средина битно приближавала општим европским погледима и схватањима из оног времена²².

Владавина Ст. Немање се завршила неочекивано — његовим добровољним, превременим повлачењем с престола. Уточиште је нашао у Студеници, коју је две деценије пре тога подигао као задужбинску цркву маузолеј²³. Из Студенице Немања одлази у Свету Гору, где подиже манастир Хиландар.

Дубок утисак на савременике и потомство оставила је моћ духа који се одрекао владавине, престола, снаге оружја, богатства, државништва. Немања заправо умире а рађа се Симеон, када у Расу „узевши крст полази за Христом“. У томе је српска црква прославила снагу одрицања од величине, славу одрицања и смерност²⁴. „Јер, ваистину“ — каже св. Сава у Биографији Немањиној — „чудо беше гледати: Онај кога се сви бојаху и од кога трептаху све земље, тај беше гладан као један од туђина, убог, расом обавијен, како лежи на земљи, на рогозини, а камен му под главом, како се свима клања и умиљава и моли од свију проштење и благослов.“²⁵ Овим је Немања постао (по Д. Богдановићу) родоначелник једне духовне, небеске Србије, која хоће да живи у Христу, за правду и милосрђе, за јеванђељске идеале, за моћ Духа, за вечност.²⁶

Култ владарā светитеља — св. Симеона и „светога краља“ Милутина — у Србији је снажно утицао на јачање ауторитета династије. Сви каснији владари осећали су потребу да се генеалошки вежу за Немањиће, да би се тако у пуној мери легитимисали као владоци²⁷.

Прва етапа у развоју српског етничког језгра и формирању свести о припадности српском народу добила је основу у Расу, одакле се преносила кроз простор и време и очувала у облику у коме се и данас одржава. Очувању ових вредности доприносили су и други чиниоци. Немањин лик је прерастао постепено у неприкосновену вредност. Са светим Савом постао је најжилавије браћена светиња српског средњег века²⁸, коју није могла засенити, већ је само појачала, косовска трагедија, која је, уз друго, у XIX веку подстакла ослободилачку борбу српског народа за ослобођење од туђинске власти.

III

Српска етнологија је доста пажње посветила проучавањима архаичних веровања и обичаја. Свакако, тим обичајима и веровањима

²² Исто, с. 262.

²³ Исто, с. 263—264.

²⁴ Д. Богдановић, *Свети Симеон Мироточиви, Ликови светитеља*, Бгд., 1972, с. 42.

²⁵ Исто, на наведеном месту; *Старе српске биографије* (превео М. Башић), СКЗ, књ. 180, Београд; *Теодосије, Житије св. Саве*, СКЗ, књ. 510 (превео Ј. Мирковић, редиговао Д. Богдановић), Београд, 1984.

²⁶ Д. Богдановић, *Ликови светитеља*, с. 42; *Историја српског народа I*, Бгд., 1981, 271, 334.

²⁷ *Историја српског народа I*, с. 272.

²⁸ Ј. Калић, *Велики жупан Стефан Немања и кнез Лазар, О кнезу Лазару*, Београд, 1975, с. 151—152.

се не оспорава, већ често придодаје, већи значај од оног који имају у народном животу. Међутим, мало је пажње, рекло би се, посвећено проучавању других култова, чији је удео у народној религији веома велики. Култ владара на пример, сем у изузетним случајевима (Ст. Дечански), остао је изван етнолошког домаћаја. Сличан је случај са култом светог Саве (Светосављем), чије обликовање отпочиње у Расу и Студеници и развија се у српску православну религију, која је својом христјанизацијом одиграла веома велику улогу у обликовању српског етничког језгра и стварању српске националне свести. Исто тако, ни издалека није довољно процењена морална услуга коју су средњовековни манастири, наше непроцењиво уметничко благо, имали у српском народу²⁹, не само као чувари вере, већ у разграничењу (етничка дистанца) и чувању српског етничког идентитета у плурализму балканских и средњоевропских етничких заједница. Студеница је само један од манастира, чији култ у српској етничкој заједници има шири друштвени значај.

Немањина епоха, на изванредан начин, сажета је уметнички у Студеници. Са настанком Студенице, њеном прошлосту и историјском судбином у протеклих осам векова, повезана је у многама историја српског народа. Студеница настаје, као што се зна, у време када је Србија добила битку за своју самосталност, пролазећи при том пут који није био нимало лак ни једноставан. У много чему осећало се словенско „прадоба“. Ј. Нидерле сматра да словенска праисторија допире до у XI век, а Доментијан, Савин биограф, у доба оснивања Студенице, помиње у Србији словенске идоле³⁰. Дакле, на путу да се „к циљу доспе великоме“ требало је урадити много и на унутрашњем уздицању народа и на његовом повезивању са другима у суседству. Уз територијално-економску, морала се развијати и духовна страна државно-правног живљења, а перспективу за овакве подухвате поставили су на солидним основама Немања — Симеон и његов син Растко — Сава.

Под Немањиним влашћу, која се доста ослањала на црквене кругове, што доказује подизање задужбина³¹, нашле су се простране територије од Јадранског мора до долине Мораве и Вардара³². Немања је постао „сакупитељ Срба“³³. Средиште државе је пренето из медитеранског света у континенталне области његовог залеђа. У византијском друштву оног доба нађени су извори и узор верског живота и црквене организације. Протерани су „јеретици“ (богумили), а епископија у Расу постала је верско средиште земље³⁴. Богородичина црква у Студеници (трећа Немањина задужбина, уз Светог Николу Топличког и Светог Ђорђа — Ђурђеве ступове у Расу) означила је почетак сопствене српске „рашке градитељске школе“³⁵. Вера је играла централну улогу, не само у друштвеном и политич-

²⁹ М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, Бгд., 1876, 651.

³⁰ В. Дворниковић, *Три старинска гробља у студеничком крају*. Гласник Етнографског музеја у Београду, XVII, Бгд., 1954, 15—16.

³¹ *Историја српског народа* I, с. 209, 276.

³² *Исто*, с. 260.

³³ В. Дворниковић, *Карактерологија Југословена*, Бгд., 1939, 851.

³⁴ *Историја српског народа* I, с. 261.

³⁵ *Исто*, с. 276.

ком животу, него и у уметности и књижевности, које су такође почињале у том времену³⁶. Предност ове вере била је за народ у томе, што је српско православље задржало многе елементе прасловенске епохе, и на тим основама развијало своје хришћанске особености. У црквени живот унети су елементи народног поимања живота, што је било од посебног значаја у даљем развоју општенародних погледа на живот и свет. Основни стуб српске средњовековне државности представљала је црквеност и религиозност Немањиха. Сава је од 1206. архимандрит у Студеници, а 1219. добија легитимну самосталност српске цркве³⁷. Кроз то, српска православна црква непосредно учествује у обликовању многих националних и државних обележја српског народа³⁸.

Немањини синови Стефан Првовенчани и Растко — Сава, извршили су, по Немањином приступању монаштву, веома значајно државотворно, политичко и дипломатско дело. Прибавили су држави, кроз легализацију и религиозно-црквену санкцију, оба основна средњовековна атрибута: круну и аутономију цркве. Спојен је тако запад и исток у световно-државном (круна са запада) и духовно-црквеном погледу (аутокефалност са истока)³⁹. На тај начин је српско православље постало основно обележје српског народа, параметар његове интеграције и разграничења. Друга страна овог обележја је у животно важној девизи: „Брат је мио које вере био.“ Због тога се у народу верске разлике ни касније нису узимале трагично, сем ако их није нека тенденциозна политика посебно потпаљивала⁴⁰. Чин добијања аутокефалије и начин организовања српске цркве, који је извршио св. Сава, изузетно је значајан за духовни живот Срба у средњем веку и развој односа и свести у средњовековној Србији.

Немањин култ, који отпочиње у Студеници, вероватно још за његова живота на Атосу и у Хиландару, такође има историјску улогу у обликовању српске националне свести. Св. Сава је стварне биографске податке из живота Немањина (освајања, тековине) спојио са елементима одрицања од престола, моћи и величине у овом свету. Усавршена је реторичка похвала светом, чија се величина гради на противуречностима одрицања, у којима се испољава његова „бесмртна моћ“⁴¹. Све ово је допуњено и овековечено житијем. После државничких подухвата уз побожан живот, долази монашко подвижништво, чудо на гробу, очувано тело, дизање из гроба, преношење и друго сахрањивање (уосталом као и својевремено двојно крштење), понављање чуда („свето миро“) на гробовима и у Хиландару и у Студеници. Овим чином умире Немања (велики жупан, стратег, владалац) а рађа се Симеон, „родоначелник једне духовне Србије“. Стварао се постепено култ у коме је јасно показано какав је однос између стварног светитељског лика, између оног што он јесте, што је хтео да буде, што људи хоће да имају и што сами од

³⁶ В. Дворниковић, *Карактерологија*, с. 963.

³⁷ *Историја српског народа* I, с. 301, 317.

³⁸ В. Дворниковић, *Нав. дело*, с. 968.

³⁹ *Исто*, с. 852—853.

⁴⁰ *Исто*, с. 970.

⁴¹ *Историја српског народа* I, с. 334, 345.

њега праве.⁴² У томе се истиче циклус композиција у Студеници са светитељским и другим ликовима, сцене из свакодневног живота, али и страх од Симеона чудотворца⁴³.

Стварању Немањиног култа владара светитеља знатно је допринео Стефан Првовенчани, његов син и наследник на престолу. Стварањем Немањиног светачког култа Првовенчани је свом оцу придао и мисију небеског заступника и заштитника свег српског народа⁴⁴. У то име организује се државна власт, државни и црквени апарат, стварају се основне установе које се континуирано развијају све до продора Турака, а многе од њих настављају делатност по косовској трагедији (1389) у дијаспори.

Студеница је постала симбол обликовања духовне Србије, који је у даљем развоју догађаја представљао основу у очувању српског континуитета и етничког идентитета. Ови проблеми у етнологији, на жалост, нису довољно проучени, без обзира што они представљају полазиште у формирању Срба као народа у етничком и модерном политичком смислу. Заслуга српске православне цркве је у томе велика. Црква је идеју српске државности и етнички континуитет, уз најтеже кризе (укидање Патријаршије, сеобе, живот у дијаспори) у турском ропству у току од четири века, очувала свежим. Свест је сазревала а циљ био јасан и одређен. Требало је скинути „јарам који Србин од Косова вуче до данас“ и створити нову слободну државу српску⁴⁵. До историјске прекретнице дошло је почетком XIX века у време прве српске револуције, чији је носилац бар у први мах била Топола. Одатле се ушло у велике националне и политичке послове и замршену мрежу Наполеоновим и другим ратовима разривене Европе⁴⁶.

IV

Култ смрти у име живота дошао је до израза почетком XIX века у Тополи и околини. Он има знатно дубље корене у култури народа. Спонтано га је створила историјска катастрофа 1389, али с циљем да смрт и пораз подстичу на борбу за нови живот. Такво схватање потхрањивале су често идеализоване успомене на стару државу и њену културу. Томе је доприносило неговање народних историјских предања упоредо с народном песмом⁴⁷. Усменим политичким плакатом, неписмена „сиротиња раја“ у квргама „турског зулума“ позвана је гуслама и песмом на буну против дахија. Збор у Орашцу 2/14. фебруара 1804. означио је објаву и почетак устанка у Срба а Тополу, избором Карађорђа за вођу, предодредио за центар обновљене српске државе. Устанак постаје симбол борбе за слободу а Србија симбол земље ослобођене раје и слободних људи. Она при-

⁴² Д. Богдановић, *Ликови светитеља*, Београд, 1972, с. 94.

⁴³ *Студеница* (предговор М. Кашанина), Књижевне новине, Београд, 1968, 22.

⁴⁴ *Историја српског народа* I, с. 271.

⁴⁵ В. Дворниковић, *Карактерологија*, с. 870—871.

⁴⁶ *Исто*, 871.

⁴⁷ *Историја српског народа* V/1, Београд, 1981, 90.

мером окупља и подстиче друге на ширење националних идеја које се разрађују у Карађорђевом конаку⁴⁸.

Масе избеглица из суседних турских санџака и пашалука појачавале су остварење основних циљева Устанка (социјално и политичко ослобођење, стварање сопствене државе). Развијан је патриотизам, израђиван осећај да се брани ослобођена и своја земља. Ова идеја обухвата и делове који су остали под Турцима и Србе у аустријској граници⁴⁹. Отпор и изградњу борбеног духа, који одређује историјску мисију Шумадије, Тополе и Опленца, подстиче црква националном православном идеологијом, затим доста развијена комуникативност српског сељака и традиција да се одржава и негује сродство, кумство, побратимство, добри суседски односи и међусобна помоћ⁵⁰. У то време Топола са околином је етнички хомогена, са привредном основом у сточарству, трговином стоком у унутрашњој размени (трампа) и извозу⁵¹.

Састав устаника одговарао је саставу српског села крајем XVIII и почетком XIX века. Били су ту кнезови, свештеници, трговци стоком, бивше буљубаше народне војске, домаћини угледнијих задруга, истакнутији хајдуци. Поред Карађорђа, од тополских, био је међу осталима Матија Јовичић⁵². Почело се у оквирима локалног патријархалног аграрног друштва. Али, у томе се релативно брзо у Тополи и шире појавила идеја ослобођења хришћанског Балкана⁵³. Био је то и шири европски догађај који су пратиле: Аустрија, Русија, Француска и донекле Шпанија и Велика Британија⁵⁴. Карађорђе и Топола, мало шумадијско село на раскрсници путева Крагујевац—Београд и Паланка—Аранђеловац—Лазаревац—Горњи Милановац—Ваљево⁵⁵, постају симбол. У Тополи је потписан први устав⁵⁶ 28. XI 1808, а Његош „Хероју Тополскоме“, „Карађорђу бесмртноме“ посвећује свој Горски вијенац. Кад год је имао могућности, Карађорђе је боравио код куће у Тополи, „радио у домаћој својој економији и дела народња, у канцеларији својој оправљао“⁵⁷. У Тополу долазе Карађорђеви и званични гости, депутације, одлазе у Европу наши емигранти, издају се за то пуномоћја, одржава Карађорђева крсна слава

⁴⁸ Исто, на наведеном месту.

⁴⁹ Исто, на наведеном месту.

⁵⁰ Исто, с. 88.

⁵¹ Исто, на наведеном месту.

⁵² Исто, с. 25—27.

⁵³ В. Дворниковић, *Карактерологија*, с. 861.

⁵⁴ *Историја српског народа* V/1, с. 93.

⁵⁵ О Тополи видети: Б. Дробњаковић, *Варошице у Јасеници*, Гласник Географског друштва 6, Бгд., 1921, с. 141 и даље; Исти, *Топола Карађорђева престоница*, прештампано из „Браства“, књ. 20, Бгд., 1925; Л. Арсенијевић-Баталака, *Историја српског устанка*, књ. I—II, Бгд., 1898; Пос. изд. САН, књ. ССXXVI, Споменица 11, Бгд., 1954; Б. Куниберт, *Српски устанак и прва владавина М. Обреновића*, Бгд., 1901; Вл. Стојанчевић, расправе у књигама: *Историја српског устанка*, Гласник Етнографског института САНУ, књ. XXIX, Бгд., 1980, 9—19 и тамо наведена литература.

⁵⁶ Посебна издања САН, ССXXVI, Бгд., 1954, 23.

⁵⁷ Л. Арсенијевић-Баталака, књ. II, 839.

(Св. Климентије) у присуству страних депутата. У Тополи борави повремено око 3.000 војника⁵⁸.

Легенде о Карађорђу — Црном Ђури или Карађорђију, односно Мавросу Георгиосу код Грка или Кара Георгију код Бугара, прешле су границу устаничке Србије већ 1805. године. Јављају се од Босанске Крајине на северозападу до Пелопонеза на југоистоку и иза Тимока и Старе планине. Рефлекси ових предања се осећају и у Подунављу (одраз у: Ж. Сечански, Тицијанова буна у Срему и крушчица у Банату) где се из Тополе, уз помоћ Карађорђа, очекивало ослобођење од подложништва, о чему су говориле и румунске масе у Банату и Малој Влашкој⁵⁹. Било је то скраћено понављање целог ранијег државног развоја, наставак државне идеје после прекида од четири века⁶⁰, о чему има више података у америчкој⁶¹ (Џоел Халперн) него у нашој етнолошкој литератури.

Државна мисао, чија је реализација отпочела у Тополи 1804. године паљењем турских ханова, остваривала се постепено, донекле и уз помоћ из „пречанских“ српских земаља. Нахијски сепаратизам није био савладан. Држава је више личила на владавину неког средњовековног феудалца, комбиновану са словенским патријархализмом и источњачким деспотизмом, него на европску државу XIX века⁶². Ипак, Карађорђева Србија, с центром у Тополи, представља одбрану угроженог народа, организацију под тешким спољним притиском и тежњу да се дође до нове, своје државе⁶³. Али, као некад Немања, и Србија у XIX веку је имала своје „богумилске кочнице“, праве бујице регресивних и атавистичких нагона. Сељачки самоуправни покрет, тежња за старим словенско-сељачким „жупама“, аверзија против „гарнизонског“ војништва били су последњи „богумилски“ трзаји на територији Србије XIX века⁶⁴. Но, без обзира на веома тешке спољне и унутрашње прилике, изградња државне организације се одвијала у духу времена. За кратко време, у ослобођеној земљи организована је управа, утврђени су финансијски извори и пореска политика, регулисан начин унутрашње и спољне трговине, отворене школе по окрузима, обновљен црквени живот⁶⁵. Устанак и Топола у њему су означили враћање Србије сопственом државном животу, у ланцу који се није прекидао ни у данима робовања. Религиозно-етичким памћењем својих катастрофа, Срби су ипак показали да своју прошлост (и савременост) осећају као морални субјект и свесно колективно лице. Човек са таквим схватањима био је увек спреман да се бори, ако треба и умре за култ, „за лијепу вјеру“, „за крст часни и слободу златну“. По свему судећи, овај култ је једно дубље, унутрашње обрачунавање са самим собом⁶⁶. Етнологија му још није дала свој прилог. Вера је на овом принципу постала (можда)

⁵⁸ Исто, с. 50—51, 68, 77, 78, 332, 471—473, 775—778, 853, 878, 971, 972.

⁵⁹ *Историја српског народа* V/1, с. 92.

⁶⁰ В. Дворниковић, *Карактерологија*, с. 860.

⁶¹ Видети књигу и друге прилоге Џ. Халперна о српском селу.

⁶² В. Дворниковић, *Карактерологија*, с. 861.

⁶³ Исто, с. 863.

⁶⁴ Исто, с. 967.

⁶⁵ *Историја српског народа* V/1, с. 74.

⁶⁶ В. Дворниковић, *Навед. дело*, с. 969.

синоним националности у етничкој дистанци. У српској историји ово се, по свему судећи, у свести народној пренело прво на Шумадију, а одатле и у друге пределе.

Шумадија је, као што је познато, била област у којој су се одиграли догађаји од пресудног значаја за државну српску самосталност. У њеном централном делу налазе се важна историјска места. Једно од најзначајнијих је Топола, у којој је живео Карађорђе. Топола је била Карађорђева престоница и центар акције устаника за ослобођење. У њој је планула она варница коју је на основу култа Раса, Студенице, косовске и других трагедија распалио српски народ против Турака угњетача⁶⁷, прво у Орашцу и Тополи, затим читавој Шумадији и шире у српским етничким оквирима. У том смислу Србија је постала у то време Пијемонт Јужних Словена.

Србија Немањића, као што се може уочити, макар и побрајањем проблема, у Расу добија државност, Студеница са култом оснивача „светородне династије и приказима (фреске, усмена књижевност, предања и друго) историјских корена супротставља се свим средствима „однарођавању“ српског живља у турском ропству и европским дијаспорама. Догађајима у Орашцу и Тополи, почетком XIX века, Србија поново равноправно седе за велики историјски сто. Почине да се остварује балканска државна синтеза која је (до Душана) припадала дотрајалој ромејској Византији⁶⁸. Због тога, у контексту збивања треба проматрати, и са етнолошког становишта, догађаје који су уследили од средине XIX века, са зачецима „југословенске панславистичке идеје“ поробљених Словена у Хабзбуршким земљама а затим и шире.

Оно што је постављено у наслову овога прилога (значај Раса, Студенице и Тополе у етничкој историји српског народа) показује да су се велике идеје могле неговати и у условима искушења.

Petar Vlahović

SIGNIFICANCE OF RAS, STUDENICA AND TOPOLA IN ETHNIC HISTORY OF SERBIAN POPULATION

Medieval period of Nemanjić dynasty reign is rightly considered a zenith in development of Serbian state as historical frame, within which ethnical and national conscience of Serbs was formed. Town Ras, where the founder of dynasty Stevan Nemanjić held court, symbolises a state core, while monastery Studenica (found in 1185) symbolises a religious and ideological center of medieval Serbia. Author indicates that after the loss of independancy by Turkish occupation, Ras (the state of Nemanjići) and Studenica (secular center) were specially cultivated among Serbians during several centuries of slavery, as a symbol of togetherness and national renesance in folk tradition and conscience. This was reflected in the renewal of Serbian state independance at First Rebellion (1804—1813), personified in the colossal figure of national hero Karađorđe, and his town Topola, which proves that great ideas could be preserved even during trial periods. Author points out an appearance of Balkan state synthesis, which belonged to Byzantium up to Dušan Nemanjić reign, and observes from ethnological point the events which followed after the middle of XI century, indicating the beginning of »Yugoslav Pan-Slavistic« idea of enslaved Slavs in Habsburg monarchy, and even wider.

⁶⁷ Б. Дробњакловић, *Топола Карађорђева престоница*, Бгд., 1925, с. 3.

⁶⁸ В. Дворниковић, *Нав. дело*, с. 850.